

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

МІЩЕНКО Наталія Василівна

УДК 159:364.2:[9364-787.2]

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМНОЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ З КРИЗОВИМИ СТАНАМИ
В УМОВАХ ЖИТТЄВИХ ЗМІН

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Сєверодонецьк – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України, кафедра практичної психології та соціальної роботи, м. Северодонецьк.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Завацька Наталія Євгенівна,
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
МОН України, кафедра практичної психології
та соціальної роботи, завідувач.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор
Вашенко Ірина Володимирівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка МОН України,
кафедра загальної психології, професор;

кандидат психологічних наук
Журба Анатолій Миколайович,
Донбаський державний технічний
університет МОН України,
кафедра соціально-гуманітарних
дисциплін, доцент.

Захист відбудеться «03» липня 2018 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.11 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 93406, Луганська обл., м. Северодонецьк, просп. Центральний, 59-А.

Автореферат розісланий «02» червня 2018 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Г. Лосієвська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціальні, політичні, економічні зміни, прискорення темпу життя, нестабільність у суспільстві викликають загальну напругу з підвищенням рівня особистісної та ситуативної тривожності, зростанням таких переживань, як самотність, непотрібність, втрата сенсу життя, страх за майбутнє, що значно збільшує кількість осіб, які перебувають у кризовому стані. Крім того, у зв'язку зі збільшенням ситуацій, що призводять до певного кризового стану (стресові події (травми, катастрофи, війни, втрата близьких і т.п.), які провокують різні види кризових реакцій), поряд із наявністю вікових та екзистенціальних криз, зростає науковий інтерес й практична необхідність досліджень зазначеної проблеми. Нагальним постає питання чіткого концептуального виокремлення видів кризових станів, що пов'язане як з суб'єктивним переживанням тяжкості проходження через різні види криз, специфічною симптоматикою, яка надає можливість діагностувати кризовий стан, так і зі специфікою можливої психологічної допомоги та соціальної підтримки осіб з кризовими станами.

З виникненням і розвитком різних напрямів в індивідуальній і груповій психокорекції та психотерапії, з'явилися наукові дослідження, пов'язані з допомогою особам, які перебувають у кризовому стані різної етіології. Разом із тим, слід констатувати відсутність єдності науковців у питаннях соціальної підтримки осіб з кризовими станами, її психологічного та функціонального змісту. Так, сучасні дослідження специфіки соціальної підтримки зачіпають сфери соціології, філософії, соціальної роботи з погляду ресурсів соціальної мережі та її доступності (М. Гор, Т. Довженко, Дж. Каплан, С. Коен, Ф. Норріс, Б. Сарасон, Т. Уїлліс, К. Хеллер та ін.), в контексті когнітивних репрезентацій та впливу на самооцінку і емоції (А. Борисюк, А. Бек, Дж. Келлі, З. Ковальчук, Г. Мід та ін.), як фактора попередження і компенсації впливу соціальних деструкцій (А. Журба, Н. Кабаченко, Р. Кравченко, Н. Лядова, В. Полтавець, О. Холостова та ін.), у вимірі психології здоров'я та суб'єктивного благополуччя (Е. Дінер, Н. Завацька, О. Кронік, К. Ріфф, Ж. Сидоренко та ін.), в контексті комунікативної теорії та групової взаємодії (І. Ващенко, І. Волков, С. Гарькавець, М. Новіков, Н. Обер, Г. Стенфорд, Л. Уманський та ін.).

Останнім часом вчені визначили значення підтримки у соціальному функціонуванні особистості, яке розкривається ними у концепції життєвої та рольової компетентності у подоланні кризових станів (П. Горностай, С. Максименко, Т. Титаренко та ін.); з'ясували психологічні особливості соціальної підтримки осіб з проблемами психічного здоров'я у групах самопомоги (Г. Бевз, Н. Бондаренко).

Водночас, залишаються не розкритими особливості застосування методології системного підходу до соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін, зважаючи на ступінь соціально-психологічної дезадаптації, а також інтраіндивідні та інтеріндивідні характеристики таких осіб.

Отже, актуальність вирішення означеної проблеми, її недостатнє теоретичне та емпіричне вивчення, а також соціальна значущість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічні особливості системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках комплексних науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 4 від 27 лютого 2015 р.) та узгоджено з бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27 жовтня 2015 р.).

Об'єкт дослідження – соціальна підтримка осіб з кризовими станами.

Предмет дослідження – психологічні особливості системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити психологічні особливості системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі **завдання дослідження**:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми соціальної підтримки осіб з кризовими станами у науковій літературі.
2. З'ясувати типи ставлення осіб з кризовими станами до умов життєвих змін та прояви їх соціально-психологічної дезадаптованості.
3. Визначити і систематизувати інтраіндивідні та інтеріндивідні характеристики осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін.
4. Розробити соціально-психологічну програму системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін та провести оцінку її ефективності на особистісному та міжособистісному рівнях.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: принципи системного підходу в психології (Б. Анан'єв, П. Анохін, В. Ганзен, А. Коваленко, Б. Ломов, С. Максименко, В. Мерлін, В. Семиченко, В. Циба, Г. Щедровицький та ін.), що надає можливість комплексного використання різних підходів, зокрема гуманістичного (Г. Балл, Д. Леонтьєв, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.); концептуальні підходи про сутність та розвиток особистості у процесі життєдіяльності (К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, Л. Виготський, А. Коваленко, Г. Костюк, С. Рубінштейн, В. Татенко, Н. Чепелева та ін.); генетичний підхід С. Максименка до аналізу становлення особистості на різних вікових етапах життя; погляди на розвиток цілепокладання та трансформацію мотиваційно-ціннісної сфери особистості (О. Блинова, О. Бондарчук, А. Борисюк, С. Гарькавець, О. Саннікова, М. Тоба, Ю. Швалб,

О. Шевяков та ін.); концепції соціальної підтримки (Н. Бондаренко, С. Волікова, Н. Гаранян, Т. Довженко, Н. Завацька, А. Холмогорова, Т. Юдєєва та ін.); теорії психологічної кризи та кризових станів особистості (А. Амбрумова, Р. Ахмеров, Л. Брюдаль, І. Ващенко, О. Донченко, Дж. Каплан, Т. Колошина, В. Манукян, Х. Ремшмидт, Г. Старшенбаум, Т. Титаренко та ін.); концепції соціально-психологічної дезадаптації (Ю. Бохонкова, В. Бочелюк, Н. Завацька, О. Кокун, Г. Ложкін, М. Макаренко, О. Малхазов, А. Реан та ін.); основні положення та принципи надання психологічної допомоги та соціальної підтримки (О. Бондаренко, Л. Бурлачук, І. Ващенко, Г. Бевз, З. Ковальчук, О. Кочарян, Н. Максимова, Л. Пілецька, В. Стасюк, Л. Шестопалова та ін.).

Для досягнення поставленої мети та розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми вивчення психологічних особливостей системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація;

- *емпіричні*: спостереження; бесіда; психобіографічні методи (анкета кризових подій (В. Манукян), методика «Графік життя» (О. Головаха, Є. Кронік)); психодіагностичні методики: соціально-психологічної адаптованості (К. Роджерс, Р. Даймонд, в адаптації О. Осницького), «Шкала оцінки дискомфорту» (О. Фанталова), «Тест життєстійкості» (С. Мадді, в адаптації Д. Леонтьєва, О. Рассказової), «Рівень співвідношення «Цінності» і «Доступності» в різних життєвих сферах» (О. Фанталова), мотиваційний тест (Х. Хекхаузен), тест фрустраційної толерантності (С. Розенцвейг), «Індекс життєвого стилю» (LSI) (Р. Плутчик, Г. Келлерман, Х. Конт, в адаптації Л. Вассермана, О. Єришева, Є. Клубової); опитувальник соціальної підтримки F-SOZU-22 (G. Sommer, T. Fydrich, в адаптації А. Холмогорової), «Інтегративний опитувальник соціальної мережі» (Т. Довженко); багатовимірний шкала сприйняття соціальної підтримки (MSPSS) (С. Зімет, в адаптації В. Ялтонського, Н. Сироти);

- *методи математичної обробки даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 20.0).

Організація і база дослідження. Дослідження проводилося протягом 2014-2018 рр. на базі науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій і Центру відновлювального лікування та реабілітації (м. Северодонецьк) у три етапи.

На *першому* етапі було проведено теоретико-методологічний аналіз, узагальнення вітчизняних і зарубіжних літературних джерел та експериментальних досліджень з проблеми вивчення системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами.

На *другому* етапі – визначено мету, завдання, методи емпіричного дослідження; проведено констатувальний експеримент щодо визначення типів ставлення до умов життєвих змін та проявів соціально-психологічної

дезадаптованості осіб з кризовими станами, а також з'ясування та систематизації їх інтраіндивідуальних та інтеріндивідуальних характеристик; здійснено обробку й узагальнення отриманих даних.

На *третьому* етапі було розроблено та апробовано соціально-психологічну програму системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін і проведено оцінку її ефективності на особистісному та міжособистісному рівнях.

Вибірку склали 228 досліджуваних (120 (52,6 %) чоловіків та 108 (47,4 %) жінок) віком від 27 до 42 років із ненормативними видами криз (біографічними, пов'язаними з суб'єктивними переживання непродуктивності життєвого шляху, та травматичними, пов'язаними зі змінами життєвих умов). Респонденти відрізнялися за рівнем освіти, сімейним і матеріальним становищем, стажем роботи.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *вперше*: визначено й систематизовано типи ставлення (за критеріями продуктивності та результативності) осіб з кризовими станами до умов життєвих змін; встановлено взаємозв'язок зазначеної типології з проявами соціально-психологічної дезадаптованості осіб з кризовими станами; розкрито та систематизовано соціально-психологічний зміст інтра- та інтеріндивідуальних характеристик осіб з кризовими станами;

- *розроблено* та обґрунтовано змістовний і організаційний аспекти соціально-психологічної програми системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін, яка складалася з діагностично-мотивувального, формувально-відновлювального, контрольного-аналітичного етапів та доведено її ефективність на особистісному й міжособистісному рівнях;

- *поглиблено уявлення*: про соціально-психологічні особливості кризових станів особистості та чинники їх виникнення й перебігу в умовах життєвих змін;

- *набули подальшого розвитку*: соціально-психологічні засоби та технології соціальної підтримки осіб з кризовими станами, зокрема при ненормативних (біографічних, травматичних) кризах.

Теоретичне значення дослідження полягає: у використанні методології системного підходу до вивчення проблеми соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін; визначенні та систематизації типології ставлення до життєвих змін і соціально-психологічних характеристик осіб з кризовими станами; у науковому обґрунтуванні організаційних та змістовних особливостей процесу психотерапевтичної й психолого-консультативної взаємодії, що складають соціально-психологічні умови системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами та їх подолання.

Практичне значення отриманих результатів полягає: в можливості застосування методичного інструментарію для дослідження та систематизації соціально-психологічних характеристик осіб з кризовими станами; у розробці та апробації соціально-психологічної програми системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін. Результати дослідження можуть бути покладені в основу розробки психологічно обґрунтованої системи підготовки психологів, практичних психологів, соціальних працівників до професійної діяльності з особами, які перебувають у кризових станах. Запропонована програма може бути рекомендована для впровадження в кризових центрах, центрах соціальної адаптації, соціально-психологічної допомоги, медико-соціальної реабілітації, відновлювального лікування та ін.

Результати дослідження **впроваджено** у роботу науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Северодонецьк) (довідка № 1573/42 від 26.12.2017 р.), Северодонецького міського Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (довідка № 427 від 22.05.2018 р.), Центру відновлювального лікування та реабілітації ветеранів війни (м. Северодонецьк) (довідка № 986 від 24.05.2018 р.); у навчально-науковий процес Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (довідка № 1582/42 від 26.12.2017 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/02/1489 від 21.05.2018 р.) ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/06-13/1682 від 17.11.2017 р.), ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) (довідка № 1/583 від 21.05.2018 р.), і використовуються в процесі викладання професійно-орієнтованих дисциплін та спецкурсів «Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Психологія соціальної роботи», «Психологічне консультування», «Психологічна корекція», «Кризова психологія», «Системна соціальна підтримка особистості в умовах життєвих змін» та ін.

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні дані є самостійним внеском автора у розробку проблеми визначення психологічних особливостей системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін. В опублікованих зі співавторами працях доробок автора становить 50 %. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема на *міжнародних*: X науково-практичній конференції з проблем вищої освіти «Міжнародні Далівські читання. Університет і регіон» (Луганськ, 2004 р.), IV науково-практичній конференції «Моделі та інформаційні технології в управлінні соціальними, економічними та екологічними системами» (Луганськ, 2008 р.), III, V науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 2011 р., 2013 р.), III науково-практичній конференції «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм» (Северодонецьк, 2015 р.), V-VI науково-

практичних конференціях «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Київ, Сєверодонецьк, 2016-2017 рр.), III науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» (Кам'янець-Подільський, 2017 р.), IV науково-практичній конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (Суми, 2018 р.), з міжнародною участю: XI науково-практичній конференції «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства» (Сєверодонецьк, 2014 р.), III науково-практичній інтернет-конференції «Особистісне зростання: теорія і практика» (Житомир, 2018 р.); *всукраїнських*: II науково-практичній конференції «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (Львів, 2017 р.), науково-практичній конференції «Психологічні науки: проблеми та перспективи» (Запоріжжя, 2018 р.); *міжвузівських*: науковій конференції «Досягнення, цінності, перспективи в науці» (Луганськ, 2011 р.), науковій конференції «Соціально-психологічний та філософський підхід до проблем сучасного суспільства» (Сєверодонецьк, 2016 р.); доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2015-2018 рр.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 12 публікаціях автора, з яких 5 статей – у наукових фахових виданнях із психології (з них 1 стаття у наукометричному виданні), 7 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 256 найменувань (з них 28 – іноземними мовами), 11 додатків на 46 сторінках. Загальний обсяг дисертації викладено на 245 сторінках, із них 172 сторінки основного тексту. Робота містить 10 таблиць на 9 сторінках та 3 рисунки на 2 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, розкрито теоретико-методологічну основу й методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне й практичне значення, наведено дані про апробацію та впровадження результатів роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми соціальної підтримки осіб з кризовими станами» проведено соціально-психологічний аналіз понятійних конструктів «кризи особистості», «кризові стани особистості», їх компонентів, підходів до класифікації; розкрито особливості методології системного підходу до проблеми соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін.

З'ясовано, що кризу визначають як психологічний стан максимальної дезінтеграції особистості (на внутрішньопсихічному рівні) і дезадаптації (на

соціально-психологічному рівні), що виражається у втраті основних життєвих орієнтирів (базової мотивації, цінностей, образу Я, Я-концепції, поведінкових патернів), яка виникає в результаті перешкод у звичному плині її життєдіяльності, що призводить до нервово-психічних і психосоматичних розладів, соціально дезадаптованої поведінки тощо (І. Ващенко, Л. Гримак, Дж. Каплан, Т. Колошина, В. Манукян, Х. Ремшмидт, Г. Старшенбаум та ін.). При цьому життєві зміни, що мають переломне значення для психологічної цілісності особистості, викликають дисбаланс конструктивних і руйнівних тенденцій та форм психічної діяльності (А. Амбрумова). Показано, що загальною ознакою криз є критичний рівень соціально-психологічного протиріччя, яке призводить до неможливості реалізації найбільш значущих сфер життєдіяльності. Наголошується, що криза нерозривно пов'язана з появою «підсумовуючого ставлення до життя, з народженням індивідуального образу себе в житті», зі ставленням людини до тимчасового фактору в умовах життєвих змін (О. Донченко, Т. Титаренко).

Констатовано, що особливістю кризи є й те, що в результаті виходу з неї, особистість може перейти на якісно новий спосіб життєдіяльності, адже те, що було причиною кризи, може перетворитися у внутрішній досвід, який регулює подальші принципи і програму життєдіяльності.

Визначено, що класифікація кризових станів проводиться за різними критеріями: віковим (у психології розвитку), діяльнісним (операціональна, мотиваційно-цільова, змістожиттєва кризи); за ступенем передбачуваності (передбачувані, ситуаційні, пов'язані з дією раптових та неочікуваних життєвих змін, проміжні); за критерієм результативності (конструктивні, переживання та вихід з яких сприяє подальшому розвитку особистості, та деструктивні, що викликають особистісні порушення, емоційну стагнацію, психосоматичні розлади, невротичні прояви (фобії, депресія), реактивні стани (Л. Брюдаль, Дж. Каплан, Х. Ремшмидт).

Показано, що найбільш поширеною та загальноприйнятою є класифікація криз особистості на *нормативні*, які включають в себе всі вікові кризи, та *ненормативні* – життєві кризи, які володіють загальною якістю психологічних криз та пов'язані зі зміною життєвих умов, без прив'язки до певного віку (Р. Ахмеров, Е. Зеєр, І. Кон, Ch. Buhler та ін.). Ненормативні кризи можуть бути *біографічними* (суб'єктивне переживання непродуктивності життєвого шляху (кризи нереалізованості, безперспективності, спустошеності) і *травматичними* (пов'язаними з раптовими змінами життєвих умов). При цьому, перші з них виражають соціально-психологічне протиріччя між реальним і суб'єктивно усвідомленим часом життя, а другі – протиріччя, обумовлені різкою зміною умов життя, що вимагає багаторівневої адаптації. Окремо виділяють професійно-обумовлені кризи (Е. Зеєр, Є. Клімов, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.), які розглядаються як самостійні кризи та як психологічні складові інших видів криз.

Констатовано, що під кризовим станом розуміють пролонговану у часі особистісну кризу (Т. Колошина). При цьому, феноменологія кризових явищ може бути описана різними емоційними і поведінковими реакціями,

відповідними стресу, фрустрації, конфлікту, а також динамікою їх протікання. Виокремлено компоненти кризового стану: *афективний*, змістом якого є переживання емоційної ізоляції, підвищена афективна напруженість, а найбільш частими модальностями афекту є реакції туги, тривоги, образи, апатії, відчуття безсилля, прагнення до спокою і самоти; *когнітивний*, який включає уявлення про власну непотрібність, неспроможність, безцільність подальшого життя, неможливість подолати кризові стани через відсутність можливостей (Г. Старшенбаум). Зазначене потребує уваги у напрямку розробки та застосування заходів системної соціальної підтримки осіб, які перебувають у кризовому стані.

Зауважимо, що основу системного підходу у дослідженні становило визнання активності особистості у взаємодії з навколишньою реальністю. Системний підхід застосований також у дослідженні питань багаторівневості соціальної підтримки осіб з кризовими станами; особистості як системної соціальної якості людини і як системоутворюючої ланки в процесі її соціальної підтримки в умовах життєвих змін. Показано, що зважаючи на системний підхід, соціальна підтримка відіграє надзвичайно важливу роль у процесі соціальної адаптації особистості.

Встановлено, що критерії психологічної (емоційної) соціальної підтримки передбачають оцінку переживання позитивного відчуття близькості, довіри і спільності; критерії, пов'язані з інструментальною соціальною підтримкою, передбачають оцінку практичної, інформаційної або матеріальної (гроші, речі) допомоги; критерії, спрямовані на оцінку рівня соціальної інтеграції, визначаються входженням у певну мережу соціальної взаємодії, наявністю референтної групи, у межах якої відбувається співпадіння цінностей і уявлень про життя, задоволеність соціальною підтримкою, пов'язані з переживанням стабільності у відношеннях та відчуттям впевненості і безпеки (Н. Гаранян, Т. Довженко, Н. Завацька, М. Becerra, Т. Fydrich, E. Serafetinides, G. Sommer, S. Tydecks та ін.). Показано, що компонентами соціальної підтримки є: сприйманість підтримки (тобто когніції (переконання), що тебе підтримують); реальність підтримки і взаємність підтримки; можливість звернутися до тих, хто підтримує і допоможе, тобто мережа підтримки; джерела підтримки (носії ролей (партнери, родичі та ін.) (А. Холмогорова, E. Brähler, T. Brugha, M. Greenblatt та ін.). З'ясовано, що дефіцит близьких підтримуючих міжособистісних відносин, формальні, поверхові контакти пов'язані з ризиком виникнення емоційних порушень та соціальної дезадаптації (І. Ващенко, С. Волікова, Н. Гаранян, А. Журба, А. Холмогорова, Т. Юсєєва та ін.).

Наведені теоретико-методологічні концепції та положення були покладені в основу подальшого емпіричного дослідження, спрямованого на визначення типу ставлення до життєвих змін та проявів соціально-психологічної дезадаптованості осіб з кризовими станами, а також з'ясування та систематизації їх інтраіндивідуальних та інтеріндивідуальних характеристик.

У другому розділі «Емпіричне визначення соціально-психологічних особливостей осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін» обґрунтовано методики і процедуру емпіричного дослідження; визначено типи

ставлення осіб з кризовими станами до умов життєвих змін і прояви їх соціально-психологічної дезадаптованості; розкрито і систематизовано інтраіндивідні та інтеріндивідні особливості осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін.

На *першому* етапі емпіричного дослідження було проаналізовано дані психобіографічної анкети на визначення особливостей ставлення досліджуваних до кризових подій в умовах життєвих змін, що дозволило виокремити феноменологічні ознаки біографічних (суб'єктивне переживання непродуктивності життєвого шляху (кризи нереалізованості, безперспективності, спустошеності) та травматичних криз (представлених такими критичними подіями, як участь у збройних конфліктах, втрата близьких, зміна місця проживання, розлучення, втрата роботи, втрата працездатності) і угрупувати проблеми соціально-психологічної адаптованості досліджуваних в умовах життєвих змін на фізіологічні, соціальні, конативні, психологічні (емоційно-вольові, ціннісно-змістовні та ін.).

Вивчення динаміки продуктивності інтервалів життя у самосвідомості досліджуваних (за методикою «Графік життя») і психобіографічних характеристик, показало, що джерелами неоптимальної життєвої програми осіб з кризовими станами є нездатність ефективно поєднувати процеси цілепокладання та цілездійснення; їм притаманний звужений діапазон сприйняття можливостей самореалізації; категоричність суджень про ймовірність зв'язків між подіями життя й нездатність відображати негативні зв'язки між такими подіями. Респондентів відрізняли відсутність гнучкості, непередуманість засобів досягнення цілей та вузький спектр самореалізації, розрахований на найближче майбутнє. Ці дані надали можливість виокремити *непродуктивний* тип особистісного ставлення досліджуваних до кризових подій, пов'язаних із життєвими змінами, з неготовністю до їх прийняття, розгляд наявних умов, як кризових, зі спотворенням життєвих планів і перспектив, та *продуктивний* тип такого ставлення з адекватною оцінкою життєвих змін, що відбулися, їх прийняттям, формуванням адаптивної моделі поведінки, гнучкістю, ефективним поєднанням процесів цілепокладання та цілездійснення.

Суб'єктивне бачення досліджуваних за даними анкетування та психобіографічної методики щодо визначення та оцінки продуктивності інтервалів життя (О. Головаха, Є. Кронік) були співставлені з параметрами соціально-психологічної адаптованості респондентів (за К. Роджерсом, Р. Даймондом) й даними за шкалою оцінки дискомфорту (за О. Фанталовою). Зв'язок між шкалами цих методик встановлювався за допомогою факторного аналізу, який здійснювався на основі кореляцій, отриманих методом моментів Пірсона.

Виявлено фактори, зміст яких виражено шкалами цих методик, що відповідають виокремленим непродуктивному та продуктивному типам ставлення осіб з кризовими станами до умов життєвих змін. За результатами факторного аналізу параметрів встановлено такі факторні навантаження за шкалами: «Адаптивність» – 0,531, «Прийняття інших» – 0,468, «Прийняття

себе» – 0,524; «Домінування» – 0,478, «Внутрішній контроль» – 0,512, «Ескапізм» – 0,481, «Зовнішній контроль» – 0,406; «Ригідність» – 0,631 «Тривожність» – 0,644, «Агресивність» – 0,687, «Дискомфорт» – 0,663 (відповідно за факторами «адаптивність – дезадаптивність»; «фрустрація – толерантність»; «внутрішній комфорт – внутрішній дискомфорт»).

За результатами факторного аналізу здійснено розподіл досліджуваних на: групу дезадаптованих (63,2%) респондентів (ДЗР) із непродуктивним типом ставлення до кризових подій в умовах життєвих змін та проявами соціально-психологічної дезадаптованості, в яку ввійшли 38,6% чоловіків й 24,6% жінок, та групу адаптованих (36,8%) респондентів (АДР) із продуктивним типом ставлення до кризових подій в умовах життєвих змін із відсутністю проявів соціально-психологічної дезадаптованості, в яку ввійшли 14,0% чоловіків й 22,8% жінок.

Математична обробка результатів дослідження за допомогою параметричного коефіцієнту t-критерію Стьюдента надала можливість визначити суттєві відмінності у виокремлених групах за всіма шкалами, що дозволяє вважати їх належними до різних вибірок.

Враховуючи нерівномірність вибірки за статтю та віком, було проконтрольовано можливі ефекти цих змінних за допомогою дисперсійного аналізу. Змінна «стать» не виявила значущих розбіжностей за досліджуваними параметрами, а вікові розбіжності виявилися найбільш значущими для показників адаптивності, тривожності, внутрішнього дискомфорту.

Зважаючи на застосування методології системного підходу, методика *другого етапу* емпіричного дослідження була побудована таким чином, що стало можливим вивчити та систематизувати ті показники, які, за нашими припущеннями, впливають на інтраіндивідні та інтеріндивідні характеристики осіб з кризовими станами. При підборі методик дослідження враховувалися їх концептуальна обумовленість, критерії високої валідності та надійності.

Встановлено, що групу АДР вірогідно відрізняли високі та середні показники життєстійкості (на рівні 81 ± 16 балів) натомість низьким показникам цієї змінної в групі ДЗР ($\varphi=1,59$; $p \leq 0,05$), а також параметрів залученості ($\varphi=1,75$; $p \leq 0,04$) та контролю ($\varphi=2,31$; $p \leq 0,01$), які у досліджуваних групи АДР виявилися на рівнях 36 ± 8 балів та 27 ± 9 балів відповідно. Вказані показники параметрів життєстійкості у групі АДР відрізнялися від цих показників у досліджуваних групи ДЗР, які були вірогідно нижчими.

Визначено суттєву диференціацію коефіцієнта дезінтеграції в мотиваційно-ціннісній сфері у виокремлених підгрупах респондентів, який характеризує співвідношення між рівнем усвідомлення головних життєвих цінностей та рівнем безпосередньо доступного. Так, у досліджуваних групи ДЗР категорії «цінності» та «доступності» розрізнялися, а середній показник коефіцієнту дезінтеграції становив $45,9 \pm 0,31$ бали, що вказувало на стан фрустрації й наявність значних труднощів у досягненні ціннісних об'єктів, зокрема, у матеріальній сфері, сфері міжособистісних відносин ($\varphi=1,57$; $p \leq 0,05$). При цьому, коли цінності переважали над доступністю у їх досягненні

був наявний стійкий, глибокий внутрішній конфлікт, а при зворотному відношенні – стан внутрішньої спустошеності та суттєве зниження продуктивності діяльності ($p \leq 0,01$). У досліджуваних групи АДР зазначений коефіцієнт відповідав нормативним даним ($31,6 \pm 0,53$ бали), що свідчило про відсутність у них стійких внутрішніх конфліктів та означало збіг категорій «цінності» та «доступності» за основними життєвими сферами ($\phi = 2,25$; $p \leq 0,01$).

Аналіз показників динамічного аспекту мотивації (за Х. Хекхаузенем) показав, що високі бали за параметром мотивації запобігання невдач (вище 10 при зниженій мотивації досягнення) виявилися у групі ДЗР, респонденти якої відрізнялися підвищеною тривожністю, невпевненістю у собі, низькою самооцінкою ($p \leq 0,05$). Низькі показники мотивації досягнення виявлено у осіб групи ДЗР з наявністю депресії. В групі АДР переважна більшість (84,1%) осіб мали співвідношення показника мотивації, пов'язаної з надією на успіх та мотивації запобігання невдач, що відповідає нормативним даним ($\phi = 1,63$; $p \leq 0,05$).

Визначення специфіки спрямованості реакції на ситуацію фрустрації показало, що у групі ДЗР переважають екстрапунітивні реакції за $E > M > I$, за рахунок значного зниження реакцій інтрапунітивної спрямованості, а за типом – реакції з фіксацією на перешкоді ($OD > NP > ED$) та з фіксацією на самозахисті ($ED > OD > NP$). Це свідчить, з одного боку, про те, що перешкоди, які викликають фрустрацію, всіяко акцентуються, не залежно від того розцінюються вони як сприятливі, не сприятливі або незначні, а з іншого боку, – вказує на активність у формі звинувачення оточуючих, заперечення чи не визнання своєї провини, спрямованість на захист свого Я. Ці дані вірогідно вище, ніж в групі АДР ($\phi = 2,25$; $p \leq 0,01$), по якій специфіка спрямованості реакції на ситуацію фрустрації полягає у перевазі інтрапунітивних реакцій ($I > M > E$), а за типом – необхідно-наполегливих ($NP > OD > ED$), що свідчить про бажання і можливість знайти конструктивне вирішення кризової ситуації у формі прийняття на себе відповідальності за її подолання. Крім того, по групі ДЗР коефіцієнт соціальної адаптації GCR виявився зниженим майже вдвічі – ($33 \pm 4,8$ %), що вказує на соціальну дезадаптацію цих досліджуваних. У групі АДР коефіцієнт GCR становив $56 \pm 4,7\%$ і відповідав нормативним даним ($p \leq 0,01$).

Встановлено, що досліджувані групи ДЗР з кризовими станами в умовах життєвих змін залучали найменш диференційовані малоефективні механізми психологічного захисту, серед яких переважали витиснення, регресія, заперечення, реактивне утворення ($p \leq 0,02$), що свідчило про бажання позбутися тривожної ситуації, відвернути увагу від усвідомлюваних афективних імпульсів і конфліктів ($\phi = 1,59$; $p \leq 0,05$). У відповідь формувалася низька або занижена самооцінка. Крім того, такі особи відсторонюються від зовнішнього середовища, стають менш емоційно залученими; настає їх дезінтеграція з соціумом ($\phi = 1,56$; $p \leq 0,05$).

Вивчення соціальної підтримки осіб групи ДЗР з кризовими станами в умовах життєвих змін вказує на значущі відмінності за всіма її параметрами у порівнянні з групою АДР. Зокрема, у групі ДЗР виявилися зниженими рівні емоційної та інструментальної підтримки, а також ступінь соціальної інтеграції у суспільство ($\varphi=2,09$; $p\leq 0,01$). Значно нижчими від нормативних виявилися загальний показник соціальної підтримки ($70,8\pm 3,9$ бали) та показник задоволеності соціальною підтримкою ($4,7\pm 1,8$ бали) ($p\leq 0,05$). Крім того, встановлено статистично значущі відмінності за розміром соціальної мережі і кількістю осіб, які входять в ядро мережі ($p\leq 0,05$); низька частота їх контактів з родичами у порівнянні з групою АДР ($\varphi=2,07$; $p\leq 0,01$); простежується також чітка тенденція до обмеження довірчих зв'язків з оточуючими. Аналіз симетричності контактів вказує на те, що їм складніше надавати оточуючим емоційну та інструментальну підтримку ($p\leq 0,05$). Визначено, що досліджувані виокремлених підгруп по-різному сприймають підтримку, яка надходить від соціуму. Досліджувані групи ДЗР в більшому ступені, ніж досліджувані групи АДР, відчували самотність, дефіцит турботи, уваги, емоційної залученості з боку близьких людей ($\varphi=1,82$; $p\leq 0,03$); недостатньою була практична, інструментальна підтримка.

Отже, констатувальний етап емпіричного дослідження дозволив виокремити групу осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін, які потребували системних заходів соціальної підтримки відповідно до визначених інтра- та інтеріндивідуальних показників.

У третьому розділі «Соціально-психологічні засади системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін» наведено організаційні та змістовні аспекти соціально-психологічної програми системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін і проведено аналіз оцінки її ефективності.

У формувальному етапі дослідження взяли участь 76 досліджуваних із непродуктивним типом ставлення до кризових подій в умовах життєвих змін та проявами соціально-психологічної дезадаптованості (42 чоловіка та 34 жінки) з групи ДЗР, з яких було сформовано експериментальну вибірку. Відбір учасників відбувався за принципом добровільності. Решта учасників з групи ДЗР (68 досліджуваних, з яких 46 чоловіків та 22 жінки) склали контрольну вибірку, в якій пропонувалися традиційні вправи на зняття емоційної напруги, підвищення стресостійкості, когнітивне переструктурування без урахування визначеної специфіки інтра- та інтеріндивідуальних характеристик цих осіб. Досліджувані з групи АДР до програмних заходів не залучалися.

Учасників експериментальної групи було розподілено на 7 підгруп по 10-12 осіб. З кожною підгрупою протягом трьох місяців займалися двічі на тиждень, потім протягом 3 місяців здійснювали підтримуючу роботу два рази на місяць та у наступні 6 місяців – один раз на місяць. Така тривалість програмних заходів дозволяла забезпечити включення у процес системної соціальної підтримки, виконання завдань змістовної частини програми, а також аналіз кожного заняття.

Соціальна підтримка осіб з кризовими станами передбачала застосування системного підходу з поєднанням технік кризової, раціонально-емоційної, когнітивно-біхевіоральної психотерапії, гештальт-терапії, системної сімейної психотерапії, медіаторного підходу та соціотерапії, а також елементів психодрами, логотерапії, тілесно-орієнтованої терапії. Теоретичним підґрунтям програми слугували, зокрема, основні положення когнітивної теорії А. Бека, концепції допомагаючих відносин К. Роджерса, методичні підходи щодо допомагаючих відносин, запропоновані в роботах М. Васильєва, О. Середи, J. Tindall та ін. Наповнення програми відбувалося відповідно до однорідних показників інтра- та інтеріндивідуальних характеристик учасників. При впровадженні заходів формувального впливу враховувалися інтра- та інтеріндивідуальні особливості осіб з кризовими станами та відповідність обраних методів системної соціальної підтримки основним завданням розробленої програми.

Програма системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами складалася з: *діагностично-мотивувального* етапу, на якому проводилася оцінка психічного стану, особливостей мотивації учасників та зняття протиріч між конфронтуючими мотиваційними тенденціями; аналіз особливостей міжособистісної взаємодії; підвищення впевненості у собі та в успіху програми; *формувально-відновлювального*, завдання якого на *особистісному рівні* вбачалися в особистісному зростанні учасників; розвитку навичок емоційної саморегуляції; формуванні рефлексивної здатності; розвитку внутрішньої активності та почуття внутрішнього психологічного комфорту; трансформації дисфункціональних особистісних установок і переконань; на *міжособистісному рівні*: в опрацюванні (осмисленні та відреагуванні) травматичного життєвого досвіду; формуванні дефіцитарних соціальних навичок; усвідомленні досвіду конструктивних міжособистісних відносин та своїх можливостей; розвитку здатності до близьких довірчих відносин; формуванні соціальної довіри; оптимізації стосунків в соціальному середовищі, зокрема у сімейному; *контрольно-аналітичного*, що передбачав оцінку ефективності програмних заходів, фіксацію змін у рівні вираженості інтра- та інтеріндивідуальних характеристик, визнаних значущими щодо системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами. У зв'язку з високими вимогами до професійно важливих якостей та рівня професіоналізації фахівців, які мають працювати з кризовою особистістю, значущим для здійснення системної соціальної підтримки ми вважали підготовку фахівців-психологів до роботи з такими особами. Тому, у запропоновану програму були включені також тренінгові заняття в цьому напрямку.

Аналіз результатів формувального впливу показав, що проведення корекційних заходів сприяло підвищенню оцінки продуктивності життя в теперішній час (2,67 проти 3,21 балів; $p \leq 0,03$ за критерієм Вілкоксона відповідно до та після формувального впливу). Більш високу оцінку отримали й післякризові інтервали життя (2,89 проти 3,28 балів; $p \leq 0,03$), що свідчить про появу довгострокових планів, розширення часової перспективи, актуалізації потреби в самореалізації.

Встановлено, що внаслідок зниження рівня внутрішнього дискомфорту ($T=-3,256$; $p\leq 0,01$), самозвинування, рівень самооцінки респондентів став більш адекватним. Про позитивний вплив психокорекційних заходів в експериментальній групі свідчить підвищення загального показника життєстійкості ($T=7,46$; $p\leq 0,01$) та її компонентів.

В експериментальній групі констатовано зниження коефіцієнту дезінтеграції між головними цінностями та можливостями в їх досягненні у реальності ($p\leq 0,05$). Проте, слід зазначити, що у 7,9% осіб цієї групи рівень розходження між «цінністю» і «доступністю» в мотиваційно-ціннісній сфері не змінився, але вірогідно зменшився ступінь внутрішнього дискомфорту ($p\leq 0,05$).

Вплив розроблених системних заходів сприяв підвищенню коефіцієнта соціальної адаптації (CGR) учасників експериментальної групи ($T=5,114$; $p\leq 0,01$), який у 59,2 % осіб наблизився до нормативних даних і склав 52 ± 1 %. Завдяки збільшенню кількості інтропунітивних та імпульсивних реакцій змінився й напрямок реакції в ситуації фрустрації ($T=-3,170$; $p\leq 0,01$).

Встановлено покращення параметрів психологічного захисту за показниками «регресія», «інтелектуалізація», «компенсація», «проекція» ($p\leq 0,05$). Проте, за показниками «заперечення», «заміщення», «реактивні утворення» покращення показників не досягало рівня статистичної значущості, що може свідчити про стійкість та глибину кризового стану.

Внаслідок проведеної роботи у досліджуваних експериментальній групі підвищився загальний показник ($74,22\pm 3,6$) емоційної та інструментальної підтримки, розширилась соціальна мережа підтримки ($T=-3,346$; $p\leq 0,01$). У них покращилися взаємозв'язки з безпосереднім оточенням, налагодились або відновилися стосунки з родичами, завдяки чому підвищився загальний рівень задоволеності соціальною підтримкою. Зафіксовано сформованість адекватних уявлень про види соціальної підтримки, можливості її отримання та сприйняття.

У контрольній групі статистично значущих змін щодо зазначених показників не відбулося.

Отже, результати застосування соціально-психологічної програми системної соціальної підтримки осіб з кризовими розладами свідчила про наявність суттєвих позитивних змін у показниках їх інтра- та інтеріндивідуальних характеристик та можливості подолання кризових станів та їх наслідків.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення проблеми визначення психологічних особливостей системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін і зроблено такі висновки.

1. Теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми вивчення соціальної підтримки осіб з кризовими станами показав, що її важливими аспектами є доступність; загальне задоволення нею, реципрокність або

взаємність соціальної підтримки, її частота та регулярність. Показано, що зміст соціальної підтримки складають психологічна підтримка (емоційна, когнітивна, орієнтована на самооцінку та ін.) та інструментальна підтримка (поради, інформація, робота, матеріальна допомога і т. п.). Встановлено, що ефективна соціальна підтримка на мікро-, мезо- та макрорівнях можлива за наявності збереження локальної неформальної мережі комунікації в мікросоціальному середовищі – позитивних взаємозв'язків з безпосереднім оточенням; дієвого функціонування організаційно-професійної структури, що формує певний професійний адаптаційний потенціал, необхідний у кризових ситуаціях в умовах життєвих змін, а також сформованість в суспільній свідомості адекватних уявлень про можливості та умови отримання соціальної підтримки. Зазначене є особливо актуальним з погляду на негативні афективний та когнітивний компоненти кризових станів та їх наслідків, а також прояви соціально-психологічної дезадаптованості осіб з кризовими станами.

2. Визначено типи ставлення до умов життєвих змін та проведено диференціацію проявів соціально-психологічної дезадаптованості осіб з кризовими станами.

Респондентів (63,2 %) із непродуктивним типом ставлення до кризових подій в умовах життєвих змін та проявами соціально-психологічної дезадаптованості відрізняли неоптимальна життєва програма, редукція особистісних досягнень; ригідність; консерватизм; соціальна пасивність, підвищена агресивність, емоційний дискомфорт; категоричність суджень про ймовірність зв'язків між подіями життя й нездатність відображати негативні зв'язки між такими подіями; соціальне дистанціювання; неспроможність засобів досягнення цілей; вузький спектр самореалізації, розрахований на найближче майбутнє.

Респондентам (36,8 %) із продуктивним типом ставлення до кризових подій в умовах життєвих змін та відсутністю проявів соціально-психологічної дезадаптованості були притаманні адекватна оцінка змін, які відбулися, їх прийняття; гнучкість; формуванням оптимальної життєвої програми та адаптивної моделі поведінки; здатність ефективно поєднувати процеси цілепокладання та цілездійснення; широкий діапазон сприйняття можливостей самореалізації.

3. Враховуючи показники життєстійкості, показники функціонування мотиваційно-ціннісної сфери, динамічні аспекти мотивації, напрямок та тип реакції у ситуації фрустрації, коефіцієнт соціальної адаптації (CGR), специфіку психологічних захисних механізмів в умовах життєвих змін, а також параметри соціальної підтримки, особливості соціальної мережі та специфіку сприйняття соціальної підтримки, були визначені й систематизовані інтраіндивідні та інтеріндивідні характеристики осіб з кризовими станами.

Встановлено, що інтраіндивідні показники вказують на зниження життєстійкості, дезінтеграцію між потребою в досягненні головних життєвих цінностей та можливістю їх досягнення в реальності, перевагу уникаючої мотивації натомість мотивації досягнення, фрустраційну напруженість та

перевагу егзохисного типу реакцій на ситуацію фрустрації у поєднанні з екстрапунітивною спрямованістю, несформованість ефективних механізмів психологічного захисту. Інтеріндивідні показники свідчать про обмеження психологічної (емоційної, когнітивної) підтримки та соціальної мережі підтримки, низький рівень соціальної інтеграції та можливостей сприйняття соціальної підтримки.

4. Розроблено соціально-психологічну програму системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін, яка складалася з діагностично-мотивувального, формувально-відновлювального та контрольно-аналітичного етапів, спрямовану на спеціальну організацію соціального середовища, що передбачає запуск соціально-психологічних механізмів, як засобів інтеріоризації зовнішніх соціальних впливів у напрямку сприяння актуалізації потреби особистісного зростання шляхом забезпечення соціальної підтримки, створення мережі соціально-корисних зв'язків, використання активних соціально-психологічних форм і методів допомоги.

Ефективність програми доведена позитивними змінами у показниках інтра- та інтеріндивідних характеристик осіб з кризовими станами на *особистісному рівні* (у зниженні внутрішнього дискомфорту, підвищенні життєстійкості, інтеграції між потребою в досягненні головних життєвих цінностей та можливістю їх досягнення в реальності, перевазі мотивації досягнення, підвищенні фрустраційної толерантності та коефіцієнта соціальної адаптації, застосуванні ефективних механізмів психологічного захисту) і *міжособистісному рівні* (у структурі соціальної підтримки та соціальному статусі осіб з кризовими станами, розширенні мережі соціальної підтримки, зростанні конструктивності соціальної взаємодії та соціальної інтеграції, адекватності уявлень про види соціальної підтримки, можливості її отримання та сприйняття).

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з вивченням можливостей використання соціально-психологічної програми системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами різних вікових і професійних груп, з урахуванням різновиду їх кризового стану, зокрема при нормативних кризах. Потребує подальшого теоретичного осмислення та експериментального дослідження гендерний аспект системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами з залученням ресурсного та рефлексивного підходів для отримання тривалого ефекту при їх подоланні.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Статті у наукових фахових виданнях:

1.1. Міщенко Н.В. Психосоціальна підтримка осіб з кризовими станами: особливості технологій / Н.В. Міщенко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2017. – Т. IX., Вип. 10. – С. 122 – 129.

1.2. Міщенко Н.В. Структурно-функціональний аналіз системної соціальної підтримки особистості в період життєвих змін / Н.В. Міщенко,

Ю.А. Завацький // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – № 3 (44). – Т. 2. – С. 87 – 95. *(Особистий внесок автора полягає у здійсненні структурного аналізу системної соціальної підтримки особистості в період життєвих змін).*

1.3. Міщенко Н.В. Психологічна готовність фахівців-психологів до здійснення системної соціальної підтримки осіб із кризовими станами / Н.В. Міщенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 6. – Т. 2. – Херсон : Гельветика, 2017. – С. 164 – 169. (Серія «Психологічні науки»).

1.4. Міщенко Н.В. Психологічний супровід та системна соціальна підтримка осіб з кризовими станами в умовах сучасного соціуму / Н.В. Міщенко, О.В. Ковальова, О.Г. Іванов // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 1 (45). – С. 245 – 252. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні та обґрунтуванні наукових засад системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах сучасного соціуму).*

1.5. Міщенко Н.В. Соціально-психологічна програма системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін / Н.В. Міщенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 2 (46). – С. 25 – 34.

2. *Статті у матеріалах науково-практичних конференцій:*

2.1. Міщенко Н.В. Моделі систем дистанційного навчання та соціальної підтримки в США / Н.В. Міщенко // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля : наук. журнал. – № 11(81). – 2004. – С. 210 – 213.

2.2. Міщенко Н.В. Соціально-психологічні особливості кризових станів особистості та гендерний підхід до проблеми їх психокорекції / Н.В. Міщенко // Матеріали XI наук.-практ. конференції з міжнар. уч. «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства», 18-19 квіт. 2014 р. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2014. – С. 130 – 133.

2.3. Міщенко Н.В. Вивчення соціально-психологічних складових життєвих змін у осіб з кризовими станами / Н.В. Міщенко // Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм», 23-24 січ. 2015 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля – С. 169 – 173.

2.4. Завацький В.Ю. Системний підхід до проблеми здоров'язбереження молоді в умовах сучасного соціуму / В.Ю. Завацький, Н.В. Міщенко та ін. // Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей [гол. ред. Я.О. Гошовський]. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. – С. 78 – 85. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей системного підходу до проблеми профілактики кризових станів у молоді в умовах сучасного соціуму).*

2.5. Міщенко Н.В. До проблеми системної соціальної підтримки осіб із кризовими станами в умовах життєвих змін / Н.В. Міщенко // Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 25-26 груд. 2017 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – С. 83 – 85.

2.6. Міщенко Н.В. Соціальна підтримка осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін / Н.В. Міщенко // Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», 22-23 лют. 2018 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. – С. 266 – 267.

2.7. Міщенко Н.В. Кризові стани особистості: стадійність та динаміка у соціально-психологічному контексті / Н.В. Міщенко // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Психологічні науки: проблеми та перспективи», 16-17 берез. 2018 р., м. Запоріжжя. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. – С. 62 – 65.

АНОТАЦІЇ

Міщенко Н.В. Психологічні особливості системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Северодонецьк, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячене визначенню психологічних особливостей системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін.

У роботі визначено й систематизовано типи ставлення (за критеріями продуктивності та результативності) осіб з кризовими станами до умов життєвих змін. Встановлено взаємозв'язок зазначеної типології з проявами соціально-психологічної дезадаптованості осіб з кризовими станами; розкрито та систематизовано соціально-психологічний зміст інтра- та інтеріндивідуальних особливостей осіб з кризовими станами.

Розроблено та обґрунтовано змістовний і організаційний аспекти соціально-психологічної програми системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін.

Ефективність програми доведена позитивними змінами на *особистісному рівні* (у зниженні внутрішнього дискомфорту, підвищенні життєстійкості, інтеграції між потребою в досягненні головних життєвих цінностей та можливістю їх досягнення в реальності, перевазі мотивації досягнення, підвищенні фрустраційної толерантності та коефіцієнта соціальної адаптації, застосування ефективних механізмів психологічного захисту) і *міжособистісному рівні* (у структурі соціальної підтримки та соціальному статусі осіб з кризовими станами, розширенні мережі соціальної підтримки, зростанні конструктивності

соціальної взаємодії та соціальної інтеграції, адекватності уявлень про види соціальної підтримки, можливості її отримання та сприйняття).

Ключові слова: особистість, кризові стани, життєві зміни, системна соціальна підтримка.

Мищенко Н.В. Психологические особенности системной социальной поддержки лиц с кризисными состояниями в условиях жизненных перемен. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля МОН Украины. – Северодонецк, 2018.

Диссертационное исследование посвящено определению психологических особенностей системной социальной поддержки лиц с кризисными состояниями в условиях жизненных перемен.

В работе выделены и систематизированы типы отношения (по критериям продуктивности и результативности) лиц с кризисными состояниями к условиям жизненных перемен; установлена взаимосвязь указанной типологии с проявлениями социально-психологической дезадаптированности лиц с кризисными состояниями.

Раскрыты и систематизированы интра- и интериндивидуальные характеристики лиц с кризисными состояниями. Интраиндивидуальные показатели указывают на снижение жизнестойкости, дезинтеграцию между потребностью в достижении главных жизненных ценностей и возможностью их достижения в реальности, предпочтение избегающей мотивации вместо мотивации достижения, фрустрационную напряженность и преимущество эгозащитного типа реакций на ситуацию фрустрации в сочетании с экстрапунитивной направленностью, несформированность эффективных механизмов психологической защиты. Интериндивидуальные показатели свидетельствуют об ограничении психологической (эмоциональной, когнитивной) поддержки и социальной сети поддержки, низкий уровень социальной интеграции и возможностей восприятия социальной поддержки.

Разработана социально-психологическая программа системной социальной поддержки лиц с кризисными состояниями в условиях жизненных перемен, которая состояла из диагностико-мотивирующего, формируально-восстановительного и контрольно-аналитического этапов, направленная на специальную организацию социальной среды, предусматривающую запуск социально-психологических механизмов, как средств интериоризации внешних социальных воздействий, в направлении содействия актуализации потребности личностного роста путем обеспечения социальной поддержки, создания сети социально полезных связей, использования активных социально-психологических форм и методов помощи.

Эффективность программы доказана положительными изменениями на личностном уровне (в снижении внутреннего дискомфорта, повышении жизнестойкости, интеграции между потребностью в достижении главных

жизненных ценностей и возможностью их достижения в реальности, преимуществе мотивации достижения, повышении фрустрационной толерантности и коэффициента социальной адаптации, использовании эффективных механизмов психологической защиты) и межличностном уровне (в структуре социальной поддержки и социальном статусе лиц с кризисными состояниями, расширении сети социальной поддержки, повышении конструктивности социального взаимодействия и социальной интеграции, адекватности представлений о видах социальной поддержки, возможности ее получения и восприятия).

Ключевые слова: личность, кризисные состояния, жизненные перемены, системная социальная поддержка.

Mishchenko N.V. Psychological peculiarities of the systemic social support for the individuals experiencing a state of crisis in condition of life changes. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of the Candidate of Psychological Sciences on speciality 19.00.05 – Social Psychology; Psychology of Social Work. – Volodymyr Dahl East Ukrainian National University Ministry of Education and Science of Ukraine, Sievierodonetsk, 2018.

The dissertation is dedicated to identify the psychological peculiarities of the systemic social support for the individuals experiencing a state of crisis in conditions of life changes.

The paper defines and systematizes the types of attitude (according to the criteria of productivity and effectiveness) for the individuals experiencing a state of crisis in conditions of life changes. The correlation of this typology with the manifestation of socio-psychological maladjustment of the individuals experiencing a state of crisis is established; the socio-psychological content of intra- and inter-individual features of persons experiencing a state of crisis is disclosed and systematized.

The content and organizational aspects of the socio-psychological program of systemic social support for the individuals experiencing a state of crisis in condition of life changes are developed and substantiated.

The efficiency of the program is proved by positive changes on a personal level (in reducing internal discomfort, increasing viability, integration between the need to achieve the main vital values and the possibility of their achievement in reality, the predominant motivation of achievement, increase frustration tolerance and the coefficient of social adaptation, the use of effective mechanisms of psychological protection) and interpersonal level (in the structure of social support and social status of the individuals experiencing a state of crisis, expanding the social support network, increasing the constructivism of social interaction and social integration, adequacy of representations about types of social support, opportunities for its reception and perception).

Key words: individuals, state of crisis, life changes, systemic social support.

Підписано до друку 28.05.2018 р.
ф.60х90/16, ум. др. арк. 0,9
Зам. 28/05/21-101/11, накл. 100 пр.
Друкарня Прінт Квік
м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65
т. (044) 235-0009, 235-7528